УДК 159.9:37.015.3+355.233

Валентина Грішко-Дунаєвська,

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Стаття висвітлює результати дослідження психолого-педагогічних особливостей суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі вивчення іноземної мови у вищих військових навчальних закладах. Автором статті уточнено сутність поняття «суб'єкт-суб'єктна взаємодія в процесі вивчення іноземної мови» та розкрито її структуру. Виокремлено компоненти суб'єкт-суб'єктної взаємодії, а саме: мотиваційний, комунікативний та діяльнісний. Визначено психолого-педагогічні умови суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі вивчення іноземної мови у вищих військових навчальних закладах. Визначено критерії та показники для оцінки рівня суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі вивчення іноземної мови.

Ключові слова: *суб'єкт-суб'єктна взаємодія, програма, вищий військовий навчальний заклад, майбутні офіцери-прикордонники, іноземна мова.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Знання іноземних мов є складовою професійної компетентності сучасного військового професіонала. Сьогодні особливого значення набуває підготовка майбутніх офіцерів, які під час виконання службових завдань спілкуються іноземною мовою. Це, також, зумовлено розвитком міжнародного співробітництва з правоохоронними відомствами зарубіжних країн, інтеграцією кордонів країн Європейського Союзу, активізацією участі українських військових у спільних операціях з питань безпеки, протидії нелегальній міграції, контрабанді, торгівлі людьми, наркотиками та зброєю, взаємодії із представниками та експертами таких міжнародних організацій як ОБСЄ, НАТО, МОМ та ін. Це вимагає суттєвого оновлення змісту та пошуку найефективніших форм і методів освітнього процесу для забезпечення високої якості іншомовних знань суб'єктів навчання, ефективної педагогічної взаємодії в системі «викладач-суб'єкт навчання».

© Грішко-Дунаєвська В.
© Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2016

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Інтерес психологічної науки й педагогічної практики до проблеми взаємодії викладачів і суб'єктів навчання розглядається, насамперед, у контексті педагогічного спілкування. Багато радянських, українських та зарубіжних науковців досліджували у цьому напрямку різноманітні аспекти взаємодії (Г. Балл, І. Бех, С. Вітвицька, Л. Долинська, В. Казанська, В. Кан-Калик, О. Ковальов, Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, С. Максименко, О. Матеюк, М. Савчин, М. Смульсон, І. Посталовський, Т. Щербан, Н. Чепелєва, А. Перре-Клермон, Ж. Піаже, Т. Яценко та ін.). Значний вклад у дослідження проблеми взаємодії внесли психологи А. Адлер, Б. Ананьєв, А. Бандура, Е. Берн, В. Бехтєрєв, Дж. Брунер, Л. Виготський, К. Левін, А. Маслоу, Дж. Г. Мід, К. Роджерс, С. Рубінштейн, З. Фрейд, Е. Фромм, Е. Холл, К. Хорні та ін. Звернення до сутності поняття суб'єкт-суб'єктної взаємодії викликано розвитком психолого-педагогічних досліджень, зокрема дослідженнями проблем спілкування і успішної спільної діяльності в процесі навчання.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження психолого-педагогічних особливостей суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі вивчення іноземної мови у ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. З точки зору психології поняття «взаємодія» трактується як процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок (Л. Виготський, О. Леонтьєв, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Е. Фромм та ін.).

Вивчення проблеми взаємодії розглядається науковцями з точки зору трьох основних напрямків: 1) взаємодія як процес діяльності (Г. Андрєєва, А. Леонтьєв та ін.); 2) взаємодія як процес спілкування (В. Кан-Калик, М. Лісіна, Б. Ломов, Т. Щербан та ін.); 3) взаємодія як міжособистісні стосунки (Н. Кузьміна, К. Платонов та ін). Для нашого дослідження найбільший інтерес становить підхід до взаємодії з точки зору суб'єкт-суб'єктного характеру, що є

предметом досліджень низки українських і зарубіжних вчених (І. Бех, В. Вербицький, В. Лозова та ін.). Тому, в межах дослідження взаємодію розглянуто як процес впливу суб'єктів один на одного. Цей процес характеризується виникненням зв'язків, взаємозумовленістю та опосередкованістю спільної комунікативної діяльності суб'єктів. Оскільки взаємодія здійснюється у двох формах: спілкуванні й спільній діяльності (хоча їхній розподіл деякою мірою умовний, тому що спільна діяльність не може бути реалізована без елементів спілкування і у свою чергу, спілкування часто є компонентом або засобом спільної діяльності), тому ми розглядаємо взаємодію суб'єктів навчання як спільну діяльність.

Результати аналізу взаємодії як діяльності свідчать про те, що суб'єктом процесу взаємодії є не лише один член навчальної групи (курсант), суб'єктом може бути вся навчальна група. Це означає, що в межах суб'єкт-суб'єктної взаємодії (далі – ССВ) викладачі вступають у взаємодію з груповим суб'єктом, де окремий суб'єкт є його ланкою, і в спільну діяльність він включається через індивідуальну діяльність [2]. На основі цього, ССВ викладачів та курсантів розглядаємо як взаємодію в системі «викладач-курсант (навчальна група курсантів)».

Встановлено, що ССВ в процесі вивчення іноземної мови (далі – ІМ) у ВВНЗ – це процес взаємовпливу суб'єктів навчання один на одного, що відбувається у спільній іншомовній навчальній діяльності викладачів та майбутніх офіцерів, де кожен із учасників орієнтований на виконання своїх функцій (викладач організовує сприятливі умови для ефективної іншомовної взаємодії, а курсанти як груповий суб'єкт опановують знання, вміння та навички через пізнавальну діяльність, яка ґрунтується на індивідуальній діяльності кожного курсанта) та здійснюється у формі співробітництва з метою професійної якісної підготовки до виконання службових завдань засобами ІМ. У нашому дослідженні враховано ознаки навчальних груп ВВНЗ, які мають не лише загальні для будь-якої іншої навчальної групи соціально-психологічні риси, але й специфічні ознаки, що зумовлені особливостями конкретних

завдань ВВНЗ, характером повсякденної діяльності курсантів. Це такі ознаки, як: 1) однорідність вікового складу навчальних груп ВВНЗ, їхнє злиття в єдиний навчально-виховний процес; 2) відносна стабільність, тривалість і безперервність взаємодії та інтенсивність спілкування всіх його членів; 3) порівняно високий ступінь самоуправління; 4) наявність достатньо чіткої регламентації стосунків і функціональної залежності членів групи, що визначається системою субординації; 5) дотримання військової дисципліни та правопорядку; 6) єдиноначальність у складній спільнокоординованій діяльності тощо [1; 5].

Результати проведеного нами аналізу свідчать, що ССВ є структурною, багатокомпонентною категорією і дають змогу виокремити в структурі ССВ у процесі вивчення ІМ у ВВНЗ три взаємопов'язані компоненти, а саме: мотиваційний, комунікативний і діяльнісний. *Мотиваційний компонент* ССВ відображає зацікавленість та потребу викладачів і суб'єктів навчання до спільної іншомовної діяльності та є системою взаємопов'язаних мотивів, що спонукають майбутніх офіцерів до засвоєння та використання ІМ у подальшій професійній діяльності; *комунікативний компонент* – спрямований на організацію та створення іншомовного комунікативного середовища викладачів та членів навчальної групи під час ССВ. Основною складовою цього компонента є іншомовна комунікативна діяльність, а результатом такої комунікації є зміна установок і поведінки членів навчальної групи, досягнення ними певного ступеня співпереживання, взаєморозуміння, згоди, тобто зміна реальних взаємостосунків між ними [4]. *Діяльнісний компонент* відображає спільну діяльність викладачів та майбутніх офіцерів під час вивчення ІМ.

З метою дослідження психолого-педагогічних особливостей ССВ в процесі вивчення ІМ нами було проведено опитування та анкетування викладачів ІМ та курсантів 1-4-го курсів Національної академії Державної прикордонної служби України (290 курсантів), Національної академії Національної гвардії України (156 курсантів) та Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (108 курсантів) загальною кількістю 554

особи. В процесі опитування для нас були важливі власні думки викладачів та курсантів щодо оцінювання можливості здійснення ССВ у навчально-виховному процесі; стилю спілкування на заняттях з ІМ; розуміння труднощів та психологічних бар'єрів, що виникають в процесі взаємодії, а, також, що виступає основою для здійснення ефективної ССВ.

Отримані в процесі опитування результати свідчать, що ССВ в процесі вивчення ІМ не тільки можлива, але й необхідна (76% викладачів та 43% курсантів). 84% викладачів та 54% курсантів вважають, що саме співробітництво, здійснення взаємодії на основі діалогу (діалогове спілкування) та спільний пошук нових оригінальних ідей при підготовці та вивченні ІМ, тобто спільна діяльність є основою для здійснення ССВ. Щодо стилю спілкування на заняттях з ІМ отримано такі відповіді: серед викладачів більша частина (78%) наголошують, що саме демократичний стиль спілкування є найсприятливішим для взаємодії викладачів та курсантів, розвитку активності курсантів, а також залучення їх до спільної іншомовної комунікативної діяльності. 48,5% курсантам імпонує демократичний стиль спілкування; 29% курсантів – за ліберальний та 12% опитаних сприймають авторитарний стиль спілкування.

Для здійснення ефективної ССВ в процесі вивчення ІМ в умовах ВВНЗ виокремлено психолого-педагогічні умови ефективної взаємодії: сприятливий психологічний мікроклімат задля ліквідації психологічних та комунікативних бар'єрів, що послаблюють напругу військової атмосфери суворої субординації; емоційна стабільність викладача та його партнерська установка на суб'єкта навчання, перевага непрямих управлінських впливів на навчальну групу загалом та на кожного суб'єкта навчання; урахування викладачем очікувань партнерів (майбутніх офіцерів) за професійною діяльністю; високий ступінь позитивної мотивації навчальної діяльності суб'єктів навчання, їхньої зацікавленості у вивченні ІМ для подальшої професійної діяльності; дотримання в процесі викладання певної психологічної послідовності етапів, тобто організації ССВ. Цими етапами є: *перший етап* – це моделювання ССВ

для спільної іншомовної комунікативної діяльності. На цьому етапі викладач здійснює своєрідне планування ССВ в навчально-виховному процесі, яка має відповідати освітнім та виховним завданням і цілям, педагогічній та моральній ситуації в навчальній групі, творчій індивідуальності викладача та індивідуальним особливостям курсантів і навчальної групи в цілому. *Другий етап* – інтеракційний, тобто безпосередня взаємодія між суб'єктами навчально-виховного процесу («комунікативна атака»). Важливим моментом цього етапу є концентрація уваги суб'єктів на викладачеві. Зміст цього етапу полягає у керуванні спілкуванням в процесі взаємодії і подоланні психологічних бар'єрів взаємодії. *Третій етап* – результативний – суб'єкти взаємодії набувають якості та уміння, які допомагають отримати бажаний результат – взаємне задоволення продуктивною іншомовною співпрацею, що розглядається нами як постановка і досягнення спільної для викладача та суб'єкта навчання мети, взаємодопомога та взаємоповага, суб'єкт-суб'єктний характер спілкування. На цьому етапі здійснюється аналіз результатів спілкування й моделювання нового педагогічного завдання. Цю завершальну стадію визначено як стадію зворотного зв'язку під час іншомовного спілкування [6].

На основі результатів аналізу наукових джерел та експертних оцінок було визначено показники оцінки рівня ССВ, які було згруповано у дві групи, що утворили два критерії для оцінювання ССВ в процесі вивчення ІМ. Перший критерій *мотиваційно-ціннісний* характеризує спрямованість особистості майбутнього офіцера, визначає його мотивацію, переживання своїх можливостей, ступінь розвитку індивідуально-психологічних особливостей та здатності до співробітництва в процесі ССВ. Показниками цього критерію є: упевненість в собі; здатність до співробітництва та задоволеність взаємовідносинами на заняттях ІМ.

Другий критерій *діяльнісний* демонструє ефективність дій та вчинків майбутніх офіцерів під час ССВ в процесі вивчення ІМ, показниками якого є: ступінь розвитку комунікативних якостей; ступінь включеності та взаємодопомоги у навчальній групі; стале прагнення до успіху у навчальній

діяльності. Визначені критерії і показники ССВ надають можливість здійснювати її діагностування з метою корегування цього процесу. Відповідно до визначених критеріїв і показників запропоновано три рівні (високий, середній та низький) для оцінки ССВ в процесі вивчення ІМ.

За результатами емпіричного дослідження виокремлено психолого-педагогічні особливості ССВ в процесі вивчення іноземної мови у ВВНЗ, а саме: сприятливий іншомовний комунікативний простір, що забезпечується рівноправною позицією викладачів та майбутніх офіцерів, формуванням комунікативних позицій, пошуком взаєморозуміння з метою їхньої ефективної іншомовної спільної діяльності в процесі ССВ; змістовне наповнення навчального матеріалу та підбір таких форм і засобів навчально-пізнавальної діяльності в процесі вивчення ІМ, що забезпечують не тільки ефективну взаємодію викладачів та майбутніх офіцерів, але й сприяють самовдосконаленню суб'єктів взаємодії; спільна комунікативна активність суб'єктів взаємодії в процесі вивчення ІМ, яка орієнтована на включення як викладачів, так і майбутніх офіцерів у процес ССВ, що сприятиме виникненню позитивних мотивів навчання та прагнення до пошуку нових знань, формуванню необхідних умінь та навичок.

Експериментальне дослідження ССВ в процесі вивчення ІМ містило три основні етапи. На першому етапі було проведено констатувальний експеримент першої черги, який полягав у вивченні та комплексній психологічній діагностиці ССВ у процесі вивчення ІМ за визначеними критеріями і показниками. На другому етапі було проведено формувальний експеримент, під час якого відбулась апробація розробленої програми підвищення рівня суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі вивчення іноземної мови. Третій етап передбачав констатувальний експеримент другої черги, що надав можливість уточнити й узагальнити одержані результати, здійснити їх аналіз і сформулювати висновки. Під час експерименту було використано п'ять методик: 1) «Мотивація успіху й уникнення невдачі» А. Реана; 2) «Діагностика психологічного клімату студентської групи» В. Зав'ялова; 3) методика

багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла; 4) багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (шкала «Комунікативні особливості»; 5) опитувальник «Упевненість в собі». За результатими констатувального експерименту встановлено, що проблемним аспектом ССВ під час вивчення ІМ майбутніх офіцерів у процесі навчання є низькі рівні: 1) здатності до співробітництва (другий показник мотиваційно-ціннісного критерію), 2) включеності та взаємодопомоги у навчальній групі (другий показник діяльнісного критерію) та 3) розвитку комунікативних якостей (перший показник діяльнісного критерію).

Тому для підвищення рівня ефективності ССВ під час вивчення ІМ необхідно зосередити увагу на розвиток комунікативних якостей курсантів, налагодження співробітництва та створення сприятливого психологічного клімату в навчальній групі в процесі вивчення ІМ. Для реалізації цього завдання було розроблено програму підвищення рівня ССВ майбутніх офіцерів у процесі вивчення іноземної мови. Розроблена програма складається із трьох блоків: теоретичного, тренінгового та практичного. *Перший блок* спрямований на розширення сфери теоретичних психологічних знань майбутніх офіцерів. Ці знання в умовах ВВНЗ забезпечують формування належного рівня психологічної і комунікативної компетентності та є невід'ємними складовими загальної професійної компетентності військового професіонала. *Другий блок* – тренінговий – спрямований на підвищення рівня ефективності ССВ в процесі вивчення іноземної мови, що, з одного боку функціонує як вид психологічної корекції та дозволяє долати психологічні бар'єри в процесі оволодіння ІМ, а з іншого боку, сприяє розвитку саморегуляції, самопізнання, самоконтролю, розвитку здатності до співробітництва та взаємодопомоги, спільної скоординованої діяльності, творчого мислення, ассертивності, лідерських якостей, прагнення до успіху, оптимізму, задоволеності навчанням та життям взагалі, позитивної мотивації, рефлексії, емпатії, комунікативних та професійних умінь [8]. У *практичному блоці* відображено систему проблемних комунікативних завдань загально-побутової та тематики професійного

спрямування. Змістовне наповнення навчального матеріалу та вибір інтерактивних методів роботи в процесі вивчення ІМ забезпечують не лише конструктивну комунікативну взаємодію усіх суб'єктів навчання, але й сприяють виникненню позитивних мотивів до вивчення ІМ, пошуку нових знань, розвитку здібностей до оволодіння ІМ, що є основою формування професійної іншомовної комунікативної компетентності [3].

Формувальний експеримент полягав у впровадженні запропонованої нами програми підвищення рівня ефективності ССВ у процесі вивчення іноземної мови у ВВНЗ, яка складається з трьох частин: теоретичної (6 занять-лекцій), тренінгової частини (10 занять) та практичної (10 занять). Для формувального експерименту було створено контрольну групу (далі – КГ) у кількості 110 осіб та експериментальну (далі – ЕГ) – у кількості 106 осіб. Основну увагу під час експерименту було приділено систематичності і послідовності цієї роботи, формуванню в усіх учасників експерименту інтересу до нього, зацікавленості в якісному виконанні програми.

Результати формувального експерименту свідчать, що відбулися статистично значущі зміни у показниках та значно підвищився рівень ефективності ССВ в ЕГ, а саме: на 26,4% збільшилась кількість курсантів із високим рівнем здатності до співробітництва в процесі вивчення іноземної мови; ступінь розвитку професійних комунікативних якостей збільшився на 20,7%; зросла кількість осіб, що мають високий рівень включеності та взаємодопомоги у навчальній групі на 32,1%.

Достовірність отриманих даних підтверджено процедурами застосування методів математичної статистики. Враховуючи результати експериментального дослідження, нами були розраховані емпіричні значення λ-критерію Колмогорова-Смірнова, під час яких було проведено порівняння рівнів ССВ за трьома розглянутими показниками для ЕГ та КГ на початку і наприкінці формувального експерименту за кожним критерієм. Очевидним є те, що на початку формувального експерименту ЕГ та КГ за своїм складом були однорідними та однаковими за рівнем розвитку ССВ на рівні статистичної

значущості $p \leq 0{,}05$ за усіма виділеними показниками. Наприкінці ж формувального експерименту за відповідними показниками мотиваційно-ціннісного та діяльнісного критеріїв в ЕГ відбулись позитивні зміни у рівнях розвитку досліджуваної якості, а саме, – суттєве збільшення кількості курсантів із високим рівнем ССВ та зменшення курсантів із низьким її рівнем, що зумовлено цілеспрямованим впливом на досліджувану якість за допомогою запропонованої програми. Таким чином, аналіз результатів формувального експерименту свідчить про ефективність застосування розробленої програми підвищення рівня ефективності ССВ майбутніх офіцерів в процесі вивчення ІМ на рівні статистичної значущості $p \leq 0{,}05$.

За результатами теоретичного й емпіричного вивчення проблеми дослідження було розроблено практичні рекомендації викладачам щодо ефективної ССВ в процесі вивчення іноземної мови у ВВНЗ.

Висновки.

1. За результатами аналізу психолого-педагогічних джерел уточнено сутність поняття «суб'єкт-суб'єктна взаємодія в процесі вивчення іноземної мови у вищих військових навчальних закладах». Цей процес відображає взаємовплив суб'єктів один на одного, що відбувається у спільній навчальній іншомовній діяльності викладачів та майбутніх офіцерів, де кожен з учасників орієнтований на виконання своїх функцій (викладач організовує сприятливі умови для взаємодії, а курсанти як груповий суб'єкт опановують знання, вміння та навички через пізнавальну іншомовну діяльність, яка ґрунтується на індивідуальній діяльності кожного окремого курсанта) та здійснюється у формі співробітництва з метою якісної підготовки до виконання службових завдань засобами іноземної мови. З'ясовано, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія є структурною та багатокомпонентною категорією. У структурі суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі вивчення іноземної мови у ВВНЗ нами виокремлено три взаємопов'язані компоненти (мотиваційний, комунікативний і діяльнісний).

2. Емпіричне дослідження суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі вивчення іноземної мови у ВВНЗ надало можливість визначити психолого-педагогічні умови для ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, а саме: створення сприятливого соціально-психологічного середовища в навчальній групі, що передбачає емоційну рівновагу у взаєминах у системі «викладач - курсант», яка відповідає їх оптимальній сумісній іншомовній діяльності, відкритості зворотної міжсуб'єктної взаємодії, внутрішньому сприйнятті курсантами викладача та один одного; високий ступінь позитивної мотивації навчальної діяльності суб'єктів навчання, їхньої зацікавленості у вивченні іноземної мови; дотримання в процесі викладання певної психологічної послідовності етапів, тобто організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії. В процесі організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії під час вивчення іноземної мови нами виокремлено три взаємозалежних і взаємозумовлених етапів її впровадження.

3. Визначено критерії та показники суб'єкт-суб'єктної взаємодії майбутніх офіцерів-прикордонників в процесі вивчення іноземної мови у ВВНЗ, до яких віднесено: *мотиваційно-ціннісний* критерій (його показники: упевненість в собі, здатність до співробітництва в процесі вивчення іноземної мови, задоволеність взаємовідносинами на заняттях з іноземної мови); *діяльнісний критерій*, його показники є: ступінь розвитку комунікативних якостей; ступінь включеності та взаємодопомоги у навчальній групі; стале прагнення до успіху у навчальній діяльності. Визначені критерії і показники суб'єкт-суб'єктної взаємодії надають можливість здійснювати її діагностування з метою корегування цього процесу під час вивчення іноземної мови майбутніми офіцерами. Відповідно до визначених критеріїв і показників запропоновано три рівні (високий, середній та низький) для оцінки суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі вивчення іноземної мови.

4. Визначено психолого-педагогічні особливості суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі вивчення іноземної мови у ВВНЗ, а саме: урахування ознак навчальної групи військового ВНЗ, рівноправні позиції викладачів і майбутніх офіцерів, формування комунікативних позицій, пошук взаєморозуміння з метою їх ефективної іншомовної спільної діяльності в процесі суб'єкт-

суб'єктної взаємодії; змістовне наповнення навчального матеріалу та вибір таких форм і засобів навчально-пізнавальної діяльності в процесі вивчення іноземної мови, які забезпечують не тільки ефективну взаємодію викладачів та майбутніх офіцерів, але й сприяють самовдосконаленню суб'єктів взаємодії; обопільна активність суб'єктів взаємодії в процесі вивчення іноземної мови; успішне керівництво навчальною групою; розуміння викладачем соціально-психологічних детермінант групового впливу на суб'єкта навчання; належна психологічна підготовка викладача іноземної мови, поряд із спеціальною та методичною, яка дозволяє цілеспрямовано здійснювати суб'єкт-суб'єктну взаємодію в системі «викладач - суб'єкт навчання». Адже, з'ясовано, що однією із найважливіших умов професійної іншомовної підготовки майбутніх офіцерів є відповідність його інтересів, схильностей і здібностей обраній професії, виховання його професійної самосвідомості.

5. Розроблено програму підвищення рівня суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі вивчення іноземної мови, яка складається з трьох блоків: теоретичний (спрямований на розширення сфери психологічних та теоретичних знань майбутніх офіцерів; тренінговий (виступає як вид психологічної корекції, усуває психологічні бар'єри і перешкоди в процесі оволодіння іноземної мови та сприяє особистісному розвитку курсантів); практичний (спрямований на формування належного рівня професійної іншомовної комунікативної компетентності майбутніх військових професіоналів).

6. Експериментальне дослідження, метою якого було впровадження авторської програми та перевірка її результативності, виявило статистично достовірне підвищення рівня суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів та курсантів, що підтверджено динамікою змін у показниках за мотиваційно-ціннісним та діяльнісним критеріями.

Результати формувального експерименту доводять ефективність розробленої програми підвищення рівня суб'єкт-суб'єктної взаємодії майбутніх офіцерів у процесі вивчення іноземної мови у ВВНЗ. Отже, гіпотези підтверджено, мети дослідження досягнуто.

7. За результатами теоретичного та емпіричного вивчення проблеми суб'єкт-суб'єктної взаємодії автором розроблено практичні рекомендації викладачам ВВНЗ щодо організації ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі вивчення іноземної мови. Важливим при цьому є раціональна організація навчальної іншомовної діяльності усіх членів навчальної групи і спрямування у бажаному напрямку їх розумового та загального розвитку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Серед **перспективних напрямків подальших наукових розвідок** є вивчення впливу індивідуальних особливостей суб'єктів навчання на перебіг психічних пізнавальних процесів під час опанування іноземної мови для професійного спілкування з урахуванням гендерного аспекту; дослідження комунікативних стратегій персоналу представників силових та правових відомств під час професійної іншомовної взаємодії.

Список використаної літератури

1. Бондаренко, О. І. Психологічні особливості професійного спілкування військовослужбовців в особливих умовах діяльності : дис. … канд. психол. наук : 19.00.09 / Бондаренко Олена Іванівна. – Хмельницький, 2004. – 215 с.
2. Велитченко, Л. К. Педагогічна взаємодія теоретичні основи психологічного аналізу / Л. К. Велитченко. – О. : ПНЦ АПН України, 2005. – 215 с.
3. Грішко-Дунаєвська, В. А. Програма підвищення рівня суб'єкт-суб'єктної взаємодії майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення іноземної мови у вищих військових навчальних закладах та результати її перевірки. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України №4(73). Серія: Педагогічні та психологічні науки. – Хмельницький : НАДПСУ, 2014. – С. 407–417.
4. Кан-Калик, В. А. Учителю о педагогическом общении: кн. для учителя / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
5. Максименко, С. Д. Основи військової психології : навч. посіб. / С. Д. Максименко, П. В. Мельник, Б. М. Олексієнко. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії ПВУ, 2002. – 532 с.
6. Щербан, Т. Д. Психологія навчального спілкування: монографія / Т. Д. Щербан. – К. : Міленіум,2004. – 345 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Волобуєва О. Ф.

Стаття надійшла до редакції 4.05.2016

Гришко-Дунаевская В. А. Результаты исследования психолого-педагогических особенностей субъект-субъектного взаимодействия в процессе изучения иностранного языка в высших военных учебных заведениях

В статье раскрыты результаты исследования психолого-педагогических особенностей субъект-субъектного взаимодействия в процессе изучения иностранного языка в высших военных учебных заведениях. Автором статьи уточнена сущность понятия «субъект-субъектное взаимодействие в процессе изучения иностранного языка» и раскрыта его структура. Определены компоненты субъект-субъектного взаимодействия, а именно: мотивационный, коммуникативный и деятельностный. Обоснованы психолого-педагогические условия субъект-субъектного взаимодействия в процессе изучения иностранного языка в высших военных учебных заведениях. Определены критерии и показатели для оценки уровня субъект-субъектного взаимодействия в процессе изучения иностранного языка.

***Ключевые слова**: субъект-субъектное взаимодействие, программа, высшее военное учебное заведение, будущие офицеры-пограничники, иностранный язык.*

Grishko-Dunaievska V. A. Research Results of Psychological and Pedagogical Features of the Subject-Subject Interaction while Learning Foreign Language at the Higher Military Educational Institutions

The article is devoted to the research results of psychological and pedagogical features of the subject-subject interaction while learning foreign language at the higher military educational institutions.

The concept essence of "subject-subject interaction while learning foreign language" has been clarified and its structure has been stipulated in the article. The author has defined the components of the subject-subject interaction. They are the following: motivational, communicative and activity ones. The psycho-pedagogical conditions of the subject-subject interaction in the process of learning foreign language at the higher military educational institutions have been justified. The criteria and indicators to estimate the subject-subject interaction level in the process of learning foreign language have been defined.

The features of subject-subject interaction in the process of learning foreign language at the higher military educational institutions have been empirically determined, namely: 1) favourable communicative atmosphere while learning foreign language, being provided by equal positions of teachers and future border guard officers; the communicative positions formation, searching common ground for effective joint activities in the process of subject-subject interaction; 2) the content of educational material and selection of forms and means of educational-cognitive activity in the process of learning foreign language, which provides not only the effective interaction between teachers and future border guard officers, but also contributes to the self-improvement of the interaction subjects; 3) mutual activity of interaction subjects in the process of learning foreign language, which is focused on

enabling both teachers and future border guard officers in the process of subject-subject interaction, which will contribute to the positive motives emergence for learning, sourcing some new knowledge, developing the necessary skills and habits, improving the level of professional foreign language communicative competence.

The programme on the rise in subject-subject interaction of future border guard officers in the process of learning foreign language has been developed and successfully verified in experiment. The results obtained while having implemented the substantiated programme in the process of learning foreign language gave the possibility to stipulate the practical recommendations to the teachers of higher military educational institutions in order to raise the interaction level in foreign language classes and develop borderguards professional foreign language communicative competence.

Keywords*: subject-subject interaction, programme, higher military educational institution, future border guard officers, foreign language.*